

Конєєва Олена Олексіївна, старший
викладач кафедри української мови
Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова

СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ВЗАЄМНОЇ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Дієслово є найбільш конструктивною частиною мови порівняно з усіма іншими [1, с. 7], оскільки воно виявляє багатство семантичної структури, має складну систему граматичних категорій, виражає ознаку динамічну, активну, в процесі її становлення й розгортання [4, с. 296]. Саме тому дослідження дієслівних лексико-семантичних груп становить значний інтерес для сучасного мовознавства. Парадигматичний опис лексико-семантичних групувань передбачає виділення складу групи, визначення кола семантичних ознак, суттєвих для системи певної лексико-семантичної парадигми, встановлення внутрішньої структури цієї групи.

Зацікавленість семантичними аспектами мови, зокрема дослідження семантики дієслова, реалізується шляхом вивчення дієслівної лексики з огляду на граматичну та лексичну семантику. У лексичній семантиці предметом аналізу мовознавців є природа лексичного значення дієслова, його типологія та структура; розмежування дієслів за типами лексичних значень; номінація, зміни значення дієслівної лексики, полісемія, омонімія, синонімія; природа багатозначності дієслова; лексико-семантична класифікація дієслів; лексична сполучуваність дієслів тощо [2, с. 16].

Такі дослідження зазвичай проводять в межах певних парадигматичних групувань різного рівня: лексико-семантичних

полів, лексико-семантичних груп, підгруп тощо, які створюються на основі опозицій одиниць таких групувань, класів, підкласів один одному за їхніми інтегральними і диференційними ознаками.

Одним з таких парадигматичних групувань є лексико-семантична група (ЛСГ) дієслів взаємної дії, які належать до взаємно-зворотних дієслів і виражають дію, виконувану кількома суб'єктами, кожний з яких виступає водночас і об'єктом дії [3, с. 260]. До складу ЛСГ входять менші семантичні групування - лексико-семантичні підгрупи (ЛСПГ), виокремлення яких зумовлюється специфікою їхніх семантичних параметрів і функційних особливостей. Архісема «взаємодіяти», яка означає «перебуваючи у зв'язку, взаємно діяти, бути у взаємодії», властива усім лексемам, що входять до лексико-семантичної групи дієслів взаємної дії.

I. Лексико-семантична підгрупа дієслів, які позначають взаємодію під час знайомства

Словом-ідентифікатором лексем цієї групи, які означають «заводити, починати знайомство з ким-небудь», виступає дієслово *знайомитися*. Базове слово ідентифікується словосполученням «починати знайомство». Основну роль, роль ядра, у підгрупі відіграють ті дієслова, для яких значення взаємодії під час знайомства є основним. Це такі лексеми, як ***знайомитися, познайомитися, зазнайомлюватися, запізнаватися, роззнайомлюватися***. Периферія підгрупи є неоднорідною. Деякі лексеми менш віддалені від ядра й за своїм вторинним значенням належать лише до аналізованої ЛСПГ. Водночас частина лексем за своїм неосновним значенням, крім ЛСПГ взаємодії під час знайомства, входить також до інших лексико-семантичних підгруп ЛСГ дієслів взаємної дії. Складовою частиною архісеми «взаємодіяти» є ядерна сема «*знайомитися*», яка притаманна семантичній структурі дієслів взаємодії під час знайомства.

II. Лексико-семантична підгрупа дієслів мовленнєвої взаємодії

Словом-ідентифікатором цієї підгрупи виступає дієслово *розмовляти*, яке характеризується найбільшою узагальненістю свого значення, з його допомогою можна з'ясувати значення будь-якого дієслова відповідної підгрупи. Ядро підгрупи

становлять дієслова *розмовляти, перемовлятися, домовлятися, поговорити, розговоритися, обговорювати, зговорюватися, гомоніти, дискутувати* та ін., які належать до підгрупи своїм основним значенням. Периферія підгрупи менша з кількісного погляду, її члени своїм основним значенням можуть належати як до інших підгруп аналізованої ЛСГ взаємної дії, так і до інших ЛСГ взагалі.

III. Лексико-семантична підгрупа дієслів дружби

Більшість лексем цієї підгрупи ідентифікується словосполученнями, які складаються з дієслів *бути, ставати, вступати, мати, заводити* та іменників *дружба, друзі, подруги, товариші, приятелі* або похідних від них прикметників та іменника *стосунки*. Словосполучення такого типу можна вважати синонімічними дієслову *дружити*. Отже, всі розглянуті ідентифікатори зводяться до одного дієслова *дружити*. Основна частина лексем входить до цієї підгрупи основним своїм значенням, а отже, становить ядро підгрупи: *дружити; дружитися; здружуватися; подружити; подружитися; передружитися; подружувати; товаришувати; стоваришуватися; приятелювати; сприятелюватися; заприятелювати; заприятитися; водитися; знатися; злигатися; злигуватися; брататися*.

Лексико-семантична підгрупа дієслів спорідненості

Лексеми цієї ЛСПГ ідентифікуються такими словосполученнями: «вступати в родинні стосунки, зв'язки», «стати/ставати рідними, родичами, близькими, дорогими», «виявляти братні почуття», «бути/стати кумами». Майже всі лексеми входять до підгрупи своїм основним значенням і утворюють ядро лексико-семантичного розряду. Лише дієслова *своячитися, споріднюватися, брататися* знаходяться на периферії.

V. Лексико-семантична підгрупа дієслів емоційної взаємодії

Лексеми, що складають цю підгрупу, поділяються на два лексико-семантичні розряди: 1) лексико-семантичний розряд (ЛСР) дієслів емоційної взаємодії між особами різної статі; 2) ЛСР дієслів із загальним значенням «цілуватися». Таке розмежування зумовлене тим, що хоча слова цієї ЛСПГ і об'єднані спільністю семантики, але емоційна взаємодія, позначена дієсловами другого ЛСР, має цілком специфічний

вияв. Дієслова першого ЛСР мають ідентифікуючу сему «емоційна взаємодія між особами різної статі», а дієслова другого ЛСР - ідентифікуючу сему «цілуватися».

VI. ЛСПГ дієслів взаємодії між неістотами (між предметами та явищами)

Більшість дієслів взаємної дії позначають процес взаємодії, що відбувається між істотами. Але, звичайно, позамовна дійсність є настільки багатогранною, що взаємодія може відбуватися не лише між особами (істотами), а також між неістотами. Втілюючи архісему «взаємодіяти», всі лексеми аналізованої підгрупи мають у своїй семантичній структурі ядерну сему «з'єднуватися», оскільки саме цим дієсловом ідентифікується найбільша кількість лексем ЛСГ взаємодії між предметами та явищами.

VII. ЛСПГ дієслів взаємодії, пов'язаної зі стосунками антагоністичного плану

Залежно від того, як конкретно проявляється антагонізм, усі дієслова аналізованої ЛСПГ можна поділити на два лексико-семантичні розряди: 1) ЛСР дієслів із загальним значенням «битися»; 2) ЛСР дієслів із загальним значенням «сперечатися». Такий розподіл зумовлений тим, що лексеми, які мають спільну ядерну сему «антагоністичні стосунки», характеризуються виразною конкретизованістю семантики, тобто кожен ЛСР має свою ідентифікуючу сему: 1) «битися»; 2) «сперечатися».

VIII. ЛСПГ дієслів роз'єднання соціальної та духовної взаємодії

Дієслова аналізованої підгрупи позначають взаємодію, яка полягає в роз'єднанні істот або рідше неістот, які перебували в якихось стосунках чи були з'єднані між собою. Тобто це взаємодія, що спрямована не один до одного, а один від одного. Гіперонімом підгрупи можна вважати лексему *роз'єднуватися*. За допомогою цього дієслова можна дати визначення будь-якої лексеми ЛСПГ дієслів роз'єднання.

IX. ЛСПГ дієслів відновлення соціальної та духовної взаємодії

Лексеми, які належать до аналізованої лексико-семантичної підгрупи, позначають процес, що полягає у встановленні чи відновленні соціальної та духовної взаємодії, якої не існувало взагалі або вона була припинена внаслідок

якихось причин, найчастіше в результаті антагоністичних стосунків. Лексема *миритися* є гіперонімом цієї лексико-семантичної підгрупи.

Отже, аналіз структури ЛСГ дієслів із значенням взаємної дії засвідчує, що вивчення семантичних параметрів дієслів є важливим завданням сучасної лінгвістичної науки з огляду на системний характер лексики, а також зважаючи на те, що дієслово характеризується здатністю до вияву широких парадигматичних і синтагматичних відношень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений // Вопр. языкознания. - 1953. - № 5. - С. 3 - 29.
2. Дієслово в лексикографічній системі / О. Г. Рабулець [та ін.] ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. - К.: Довіра, 2004. - 260 с. - Бібліогр.: с. 247-257.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник / М. Я. Плющ. - К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. - 328 с.
4. Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. - К.: Наук. думка, 1971. - С.296.